

РЕЛІГІЙНІ НОРМИ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ДОМІНАНТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

ЄРМАКОВА Ганна Сергіївна - кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 340.12:2-74-67

Визначені та охарактеризовані форми впливу релігійних норм на правотворчість: просторова, опосередкована, безпосередня, виборча і смислова. Досліджені теоретичні аспекти релігійних норм як соціально-правових чинників суспільства.

Ключові слова: релігійні норми, правотворчість, правотвірний чинник.

Правова свідомість – явище своєрідне, оскільки формується у процесі історичного становлення певного соціуму, нації, народності, формування та розвиток морально-етичних норм та орієнтирів суспільного розвитку. Вона є визначальною в контексті створення системи суспільних регуляторів, однак при цьому сама по собі формується під впливом системи різних за своєю природою соціальних норм.

Загалом проблему взаємодії християнських та правових норм доцільно розглядати у двох аспектах, а саме – християнську норму як структурний елемент правової системи в матеріальному і формальному значенні. Тобто християнські норми, з одного боку, виступають чинниками, що визначають зміст права, правової системи, а з іншого, є формою зовнішнього вираження правил поведінки. Водночас правові і християнські норми потрібно розглядати не тільки як різновид соціальних норм, а й як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів). Християнські норми безпосередньо впливають на формування

традиційної й релігійної національних правових систем. Вони постають як вияв релігійної традиції в межах правової системи. У свою чергу, вплив християнських норм на позитивне право, а zarazом і на правову систему держави, може відбуватися двома шляхами – прямим та непрямым. Прямий вплив полягає в тому, що поруч із позитивними поглядами і догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний фундамент правотворчості, а в окремих випадках – правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів. Непрямий вплив – це вплив підсистеми релігійного права на позитивне право з уваги на існування та функціонування християнських норм. Християнські норми і релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і взаємодіють. Означені норми впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок, і навпаки, правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання [1].

Задля всебічної загальнотеоретичної характеристики предмета дослідження виокремлено та проаналізовано систему релігійних норм у правовій системі, яка має двоєдину природу: з одного боку, християнські

норми вирізняються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу на них усіх елементів правової системи та системи загалом. Особливості релігійних норм, а також специфіка їхнього впливу визнаються чинниками виникнення і розвитку правової системи, що пояснюють та розкривають природу власне самої правової системи. Релігійні християнські норми, що виражені в нормативно-правових приписах та опосередковані релігійними джерелами права, є для правової системи її системо-творчим елементом, її стрижнем.

Саме тому В.І. Міма вважає за доцільне не обмежуватись позитивним, формально-догматичним методом дослідження права, а розглянути його як культурний феномен у тісному взаємозв'язку з релігійними нормами. Завдяки взаємовпливу релігійних та правових норм у правотворчому процесі право перетворюється на універсальне і необхідне явище світової культури, яке є умовою гармонійного розвитку правової системи на основі універсальних духовних цінностей людства з урахуванням національної специфіки, але на основі незаперечного визнання цінностей свободи і демократії [2].

Релігійні норми як соціально-правотворчі чинники впливають на формування права у просторовій (територіальна та соціальна), опосередкованій, безпосередній, вибірковій та смисловій формах. Вплив релігійних норм на правотворчий процес набуває особливого значення в умовах глобалізації, коли внаслідок активної конвергенції різних правових систем, культур і традицій постає об'єктивна потреба у створенні загальної аксіологічно-культурологічної та правової основи для взаємодії різних держав, суспільств, колективів, спільнот тощо. Завдяки цьому право може більш цілісно впливати на суспільну свідомість і на суспільство, шляхом максимально-оптимального обґрунтованого поєднання та узгодження змісту правових та релігійних норм, на основі всебічного науково-теоретичного обґрунтування і доведення[2].

А.Б. Венгерок зазначає, що діапазон підходів до проблеми соціального регулювання досить широкий: від релігійних до класо-

вих, від біхевіористських до кібернетичних. Це зрозуміло – людство завжди прагнуло осмислити не тільки свої організаційні форми існування (їх корисність, перспективи), але і способи, що забезпечують, що визначають це існування, передусім взаємодія членів суспільства, їх сімейних, колективних утворень. У свою чергу, кожен з цих підходів є також досить структурованим, різноманітним. Так, релігійні уявлення про соціальне регулювання варіюються від тверджень, що все в поведінці людини зумовлено Божою волею (роком, фатумом, долею), пізнання цієї зовнішньої зумовленості, проходження її – і є метою, сенсом людського існування, до визнання, що людина, хоча і створена божественним початком, наділена свободою волі й саме вибирає свої дороги (дії, вчинки), несе за них відповідальність. Але у всіх релігійних системах, які розглядалися як основа соціального регулювання, головним завжди визнавалося слідування кільком найважливішим релігійним правилам (заповідей, законів, канонами, поученням). Ці правила дійсно складали ядро всіх релігійних систем, були однозначні, представляли своєрідне закріплення корисного соціального досвіду людства, процесів соціалізації. Часом релігійні правила були не тільки регуляторами релігійного, церковного життя, але в житті світському, побутовому (шлюбно-сімейних відносинах, спадкуванні), часом виникали розриви і навіть конфлікти між релігійними і світськими регуляторами, а часом світський початок (держава) брав під своє крило релігійні правила і всією міццю державного примусу забезпечував у необхідних випадках дієвість релігійних норм[3].

Доповнюючи дану тезу, слід зауважити, що регулятивний вплив релігії ніколи не обмежувався лише сферою сакрального. Релігія завжди претендувала на панівне становище серед усіх інших нормативних систем, на підкорення релігійним ціннісним установкам усіх інших видів нормативної людської діяльності. Тим самим релігія стає одним із найважливіших соціальних регуляторів, який “упорядковує думки, наміри і дії людей”. Релігійна нормативність проявляється у тому, що ідеї та уявлення про

надприродне, “божу волю” і владу, що виражені у священних книгах (Біблії, Корані), реалізуються віруючими в якості божественних настанов, заповідей. У релігійних нормах сформульовані правила поведінки людей, передбачена певна відповідальність за їх порушення, вони мають обов’язковий імперативний характер. Оцінюючи моральний потенціал біблейських заповітів, можна говорити про те, що християнство дало людству заповіді неперехідного значення, і у цьому відношенні воно виступає як визначена система ціннісної орієнтації і установок, що відіграють роль суспільного ідеалу. Тому релігійні цінності – це і ідеал, і символ, і зразок, і регулятивні ідеї, що спричиняють величезний вплив на людину і суспільство в усіх сферах її життєдіяльності. Як і будь-яка відносно самостійна система соціальної регуляції, релігія включає в себе нормативний і ненормативний аспекти, вона регулює діяльність і поведінку через норми, традиції, мотиви, цілі і т.д. Але саме нормативна система релігії наділена найбільш регулятивним потенціалом. Релігійні норми – система вимог і правил, направлених на реалізацію релігійних цінностей. У розвинутих релігіях релігійна регуляція здійснюється, перш за все, в інституційних формах. Релігійні інститути розробляють системи норм (шаріат, церковне право, церковні статuti тощо), які чітко оформлюються і регламентуються. Релігійне управління поведінкою людини і контроль здійснюється, як правило, через релігійний інститут церкви, яка разом з тим регулює і цивільну поведінку. З цією метою використовуються такі специфічні церковні форми контролю для поведінки, як покаєння та сповідь. Таким чином, релігійні відносини мають нормативну основу. А необхідним і самостійним структурним елементом релігійної системи є релігійні норми [4].

Релігійні норми, як і правові, звичайно, можуть створюватися безпосередньо в процесі суспільної практики й існувати у вигляді соціальних норм, які не мають юридичного значення (тобто є своєрідною формою регулювання поведінки людей у суспільстві). Однак, у результаті багаторазового повторення в часі і просторі вони набувають певної стійкості, закріплюються в

досвіді соціальної групи і перетворюються в загальнообов’язкові і загальновизнані правила поведінки. Релігійні норми (як і правовий звичай) можуть бути санкціоновані державою шляхом офіційного закріплення їх у нормативних актах і з метою використання для врегулювання певних суспільних відносин. Тому позиція полягає в тому, що релігія відіграє істотну роль у житті і збалансованому існуванні суспільства і, нарешті, що наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на формування і функціонування правової системи. Адже суспільні відносини впорядковуються на основі єдиного ціннісно-світоглядного фундаменту і твердження конкретних стандартів взаємного сприйняття людьми один одного, їх взаємної людяності (релігія є фактором, який визначає людські думки, почуття, поведінку через обов’язкові правила і стандарти і відповідно впорядковує конкретне соціальне середовище в цілому). Взаємодія правових і релігійних норм у процесі правотворення відображає взаємодію складових частин ціннісної культури держави, об’єднаних причинно-функціональними і логічно-смысловими зв’язками. Переважною і стійкою формою взаємодії правових і релігійних норм у правотворчості є опосередкована форма впливу на підставі загальних факторів (віросповідні політики держави, національних ідей, традицій).

Правові та релігійні норми у процесі правотворчості співвідносяться між собою як «норма» (є результатом свідомого сприйняття змісту релігійно-нормативного припису суб’єктами суспільних відносин і є загальнообов’язковою до дотримання) і «зразок» (модель бажаної поведінки суб’єкта суспільних відносин). Взаємодія правових і релігійних норм у процесі правотворення визначається відповідним типом соціальних відносин, які склалися в суспільстві на певному етапі його розвитку і характеризується місцем і формою взаємодії релігії і церкви з державою.

Правотворчість є закономірним процесом, що обумовлена суб’єктивними (усвідомлена мотиваційна потреба суб’єктів суспільних відносин у врегулюванні та погодженні їх інтересів) і об’єктивними (установка,

врегулювання, упорядкування суспільних відносин, з метою усунення конфлікту інтересів їх суб'єктів) чинниками. Релігійні норми впливають на формування і розвиток свідомості суб'єктів суспільних відносин; дозволяють ефективно контролювати та організовувати суспільні відносини; є засобом стримування неправомірного використання владних повноважень; спонукають до правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Крім того, реалізація права і регулювання суспільних відносин базуються не тільки на формально-догматичних приписах правових норм, а й на морально-релігійному ґрунті.

Релігійна інтерпретація права, як уже зазначалось раніше, знаходить свій вираз також при розгляді філософського типу праворозуміння, що будується на основі розрізнення сутності права (тобто конструюючої ознаки права, що виражає його специфіку) та явища (зовнішнього прояву даної сутності у соціальній реальності) і який орієнтований на пізнання сутності права як особливо соціального явища та оцінку позитивного права з точки зору його ідеально сутнісного критерію, визначаючи сутність права як критерій оцінки і правової якості закону, правової природи природних прав, бо закон, який не відповідає правовій сутності, носить не правовий, довільний характер. Право, за даним типом, визнається як сукупність вищих, постійно діючих, незалежних від держави норм і принципів, умов, які втілюють право, справедливість, об'єктивний порядок цінностей, мудрість Бога, що є директивами для законодавця. У результаті такого узагальнення в інтерпретації права філософський тип отримав два напрямки: ідеалістичний і матеріалістичний підходи. Ідеалістичному характерне теологічне (взяті за основу погляди Ф.Аквінського) вчення про право, яке і складає релігійне праворозуміння. У матеріалістичному підході розроблюється марксистська теорія права, основними положеннями якої виступають: обумовленість права економічним базисом суспільства, класовий характер права, жорстка залежність права від держави, забезпеченість його примусовою силою держави. Філософський тип праворозуміння визначає

певне ідеальне правове начало (яке може розглядатися у волі Бога), що виступає як сукупність природних прав людини, початок, який покликаний визначити наперед, яким повинне бути право, яке виражене в нормативних актах, основною вимогою яких виступає відображення ідей справедливості, прав людини та інших соціальних цінностей[6].

Теологічний (богословський), втім як і атеїстичний, погляд на розглянуті явища неодмінно змінив би хід дослідження, спрямувавши його в апологетичне русло. Перевага порівняльно-правового підходу до розуміння релігії, релігійних явищ і правосвідомості, з точки зору релігійного фактору, віддано у зв'язку з необхідністю розгляду релігії не в «чистому вигляді», але у взаємодії з іншими соціальними явищами, зокрема з потребою в суспільному регулюванні, яке досягається засобами права. Розглядаючи тріумвірат суспільство, держава і право з точки зору юриспруденції, ми отримуємо хибне уявлення про розуміння державно-правових явищ – суто позитивістське. По-перше, позитивістська концепція праворозуміння обґрунтовано займає провідні позиції в сучасній вітчизняній юриспруденції. Існує всезростаюча популярність природно-правового погляду на державу і право. Однак, представники так званого широкого погляду на право будуть мати матеріал для аналізу до тих пір, поки існує правотворчість і правозастосування, ефективність яких у романо-германській правовій сім'ї визначається точним дотриманням букви закону. Останнє неможливе поза позитивістським поглядом на право та правову свідомість. По-друге, провести логічно і юридично неупереджене, систематизоване вивчення явища праворозуміння можливе лише в певному напрямку. Щоб уникнути хибності при прийнятті суджень як істин, будь-яке дослідження має бути підпорядковане загальновідомим правилам. Тільки в цьому випадку з'являється можливість наблизитися до істини. Отже, вивчати юридичний аспект праворозуміння необхідно, спочатку керуючись принципом «*de lege lata*». Лише у зв'язку зі знанням чинних законодавчих положень вбачається можливим міркувати про інші аспекти розуміння

права або його проявів. У зазначеному контексті доцільно зауважити на детерміновану послідовність: догма права – теорія права – філософія права. Безсумнівно, розглядати окремі філософські аспекти праворозуміння можливо, лише перебуваючи на міцному фундаменті догми права. Побудова ж такого фундаменту можлива виключно на основі позитивістського праворозуміння [7].

Релігійне праворозуміння набуло розвитку у рамках релігійно-правової характеристики типізації. Вона набуває специфічності змісту і розглядається в межах кожної релігії окремо, у поєднанні з правовими сім'ями та державно-правовими явищами. У цьому випадку утворюється надбудова, що має вигляд структуралізованої класифікації, що поділяється на класи, типи та підвиди. У результаті розгляду трьох найбільших за кількістю послідовників релігій утворюється наступна типізація: широкий та вузький клас. Широкий, у свою чергу, набуває розгалуження у вигляді релігійної інтерпретації права як релігійно-правової сім'ї або системи чи конгломерату правових систем. Вузький клас отримав напрямки у п'яти типах, які, у свою чергу, поділяються за підвидами: зв'язку та взаємодії права та релігії (джерела сучасного права, божественне походження або трактування права, підтипи релігійних законів); позитивістсько-нормативістський (розуміння релігійного права як позитивного права, як сукупність релігійно-нормативних приписів або норм, як регулятор або частковий регулятор суспільних відносин), співвідношення інтерпретації традиційного і сучасного права, спеціальний (у залежності від поділу релігії за релігійними течіями), у призмі соціуму (у розрізі общини (общинне право) та суб'єкта (суб'єктивне право)). Враховуючи дану типізацію, релігійне праворозуміння ісламських, християнських та індуських країн, у свою чергу, породжує певні особливості, які і відтворюються на вказаній класифікації, вносячи в неї корективи. Наприклад, християнське релігійне праворозуміння вміщує у свою інтерпретацію троїчність категорій природне, божественне і світське, породжуючи окремий підхід до типізації праворозуміння та розглядаючи вищевказану класифікацію у

призмі понять церковне і канонічне право. Поняття «релігійне праворозуміння» виступає як узагальнююче поняття існуючих у світі релігій та релігійних течій, які й обумовлюють його поділ за підвидами або класами (наприклад, християнське праворозуміння, яке можна поділити на католицьке та протестанське тощо)[6].

Сприйняття правовою доктриною релігійних, духовно-моральних начал може значно поліпшити якість правового регулювання. Формування доктрини можливе і бажане, у тому числі з урахуванням основних релігійних заповідей, що містяться у священних писаннях світових релігій. Виходячи з факту існування Бога і реальності Його законів, доктрина може включати щось спільне, що є у всіх основних релігіях. Іншими словами, мова йде про дух релігії, принципові заповіді, закладені в релігійних джерелах «правових» принципах, як-то справедливість, рівність перед Богом і відповідальність перед Ним, необхідність любові та милосердя до ближнього, бажаність вибачення і здатність йти назустріч у спірних питаннях майнового характеру, заохочувальне ставлення до благодійної, іншої безкорисливої діяльності і т. д.[8].

Багато дослідників зауважує на аксіологічному підході при аналізі впливу релігії на процеси правотворчості, формуванні системи норм і цінностей суспільства. Саме тут простежується зв'язок релігії, правової культури і моральності членів суспільства, без чого правова культура неможлива. Одна з причин низької правової культури сучасного суспільства – низький рівень моральної культури. Основи моральності і пріоритети духовних цінностей закладені у світогляд і правосвідомість сучасного суспільства багато в чому саме завдяки релігії.

Отже, аксіологічний вимір аналізу процесу формування релігійних норм спричинили необхідність в узагальненні релігійних точок зору на право, що і знайшло свій вираз у сучасних типах тлумачення права і праворозуміння. У порівнянні з іншими типами релігійне право розуміння увібрало в себе ряд специфічних рис, які і слугували своєрідною характеристикою відмежування його від усіх інших видів інтерпретації

права. Перша риса становить синтезоване з релігійних положень тлумачення права: походження права від Бога, про створюваність права для регулювання поведінки людей, що надається людині через посередника або пророка, виокремлення природного права, що має божественне походження і сутність, та позитивного як засобу здійснення цілей, призначених Богом для людини. Згідно з першою рисою релігійне праворозуміння приблизно має такий вигляд: сукупність настанов, що передається через пророка або посередника, що мають божественне походження, та сепарацію серед створеного божественно та божественно сутнісного природного права, і позитивного права, набули форми призначеного Богом цільового засобу, та створені для регулювання поведінки людей. Друга – поділ суб'єктів на категорії: віруючих та їх підвиди в залежності від належності до тої чи іншої релігії, невіруючих, атеїстів тощо. Третя риса характеризується нечіткою визначеністю у сучасній юридичній науці як окремого типу праворозуміння, віднесення його до філософського або природно-правового типу та інші [6].

Таким чином, ми цілком обгрунтовано можемо стверджувати, що сучасний вимір розуміння місця релігії у процесі правотворчості та вплив, зокрема християнства на формування права ЄС, уособлюється через морально-етичну та ціннісну складові релігійного вчення. Регулятори суспільних відносин, що закладалися в релігійних догмах, були прийнятними для більшості соціуму, відтак і їх уніфікація та перетворення в подальшому на загальні регулятори не викликає здивування. Увагу на собі навпаки акцентує той факт, що християнство, залишаючись консервативним вченням, по-перше, змогло інтерпретувати релігійні догми в такий спосіб, щоб вони відповідали сучасним викликам цивілізаційного розвитку, а по-друге, знайшло можливість детермінувати релігійні норми в орієнтири міжконфесійного об'єднання.

Література

1. Пастернак В. М. Християнські засади позитивного права: теоретичні аспекти. –

SUMMARY

The article describes the cultural phenomenon in close relationship with religious norms. The law becomes universal and necessary phenomenon of world culture which is a condition of harmonious development of the legal system based on universal spiritual values of mankind due to interference of religious and legal norms in lawmaking process. The influence of religious norms on the creative process is particularly important in the context of globalization, as a result of an active convergence of different legal systems, cultures and traditions there is an objective need for a common cultural and legal basis for the interaction of different countries, societies, groups, communities etc.

Keywords: religious norms, forming law, lawmaking factors.

На правах рукопису. Дисертація канд. юридичних наук: 12.00.01 – Львів, 2013.

2. Міма І.В. Релігійні норми як соціально-правотворчі чинники суспільства // Альманах права: Висвітлення актуальних питань історії та теорії держави і права, філософії права. – 2012. – № 3. – С.230 – 233.

3. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с

4. Львова О.Л. Право і релігія як соціальні регулятори [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/DN2006/Pravo/1_1_ovoal.doc.htm

5. Дроботов С. Аксиологическая и когнитивная функции права в процессе становления правового государства / С. Дроботов // Юридическая Украина. – 2011. – № 1. – С. 28-35

6. Штурмак Н.Л. Релігійні підходи до праворозуміння: порівняльний аналіз. – дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Л. Штурмак. – К., 2010.

7. Антоненко Т. А. Религиозные нормы и система социально-правового регулирования общественных отношений : Теоретико-методологический аспект : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01. – Ростов-на-Дону, 1999. – 150 с.

8. Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. М.: БЕК, 1994. – 224 с.